

संसदीय व्यत्यय

व्यत्यय आपल्या वैधानिक कामकाजाचा पाया म्हणून चर्चेची जागा घेत आहे. संसदेत वगळता इतर सर्व ठिकाणी त्याची उत्कट चर्चा होत आहे.

शिवाय, संसदेच्या पावसाळी अधिवेशनात कपात करण्याचा विचार सरकार करत आहे, जर असे घडले तर गेल्या वर्षीपासूनची चारही सत्रे कमी झाली असती. पहिले दोन राज्य निवडणुकांमध्ये प्रचार केल्यामुळे, कोव्हिड-१९, २०२१ च्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनामुळे आणि व्यत्ययामुळे सुरू असलेले अधिवेशन.

संसदेचे काम चर्चा करणे हे आहे, परंतु अलीकडच्या काही वर्षांत संसदेची कार्यवाही वारंवार व्यत्ययामुळे बाधित होते.

संसदीय व्यत्यय - डेटा

- पीआरएसच्या (पीआरएस लेजिस्लेटिव्ह रिसर्च) अहवालात म्हटले आहे की, 15^{व्या} लोकसभा (2009-14) दरम्यान, संसदीय कामकाजात वारंवार व्यत्यय येत असताना, लोकसभा नियोजित वेळेच्या 66% आणि राज्यसभेसाठी 61% काम करत आहे.
- पीआरएसच्या आणखी एका अहवालात म्हटले आहे की, 16^{व्या} लोकसभेने (2014-19) आपल्या नियोजित वेळेपैकी 16% व्यत्ययामुळे गमावला, जो 15^{व्या} लोकसभेपेक्षा (37%) चांगला आहे, परंतु 14^{व्या} लोकसभेपेक्षा (13%) वाईट आहे.
- राज्यसभेचा नियोजित वेळेचा 36% वेळ गमावला. 15 आणि 14^{व्या} लोकसभेत, त्याने आपल्या नियोजित वेळेच्या अनुक्रमे 32% आणि 14% कामकाज गमावले होते.

व्यत्ययाची कारणे

- वाद आणि सार्वजनिक महत्त्व या विषयांवर चर्चा : असे दिसते की, संसदेत अनेक अडथळे वादग्रस्त असलेल्या किंवा सार्वजनिक महत्वाच्या नसलेल्या सूचीबद्ध विषयांवर झालेल्या चर्चेमुळे उद्भवतात.
 - पेगासस प्रकल्प, नागरिकत्व दुरुस्ती कायदा, 2019 सारख्या बाबी व्यत्यय आणण्याच्या अशी उदाहरणे आहेत.
- व्यत्ययामुळे सत्ताधारी पक्षाला जबाबदारी टाळण्यास मदत होऊ शकते: प्रश्नोत्तराच्या तासात आणि शून्य तासात जास्तीत जास्त व्यत्यय येत असल्याचे

आढळले आहे.

- हे व्यत्यय मुख्यतः विरोधी पक्षांच्या सदस्यांच्या वागणुकीला कारणीभूत असले, तरी ते कार्यकारी कारवाईचा परिणाम देखील असू शकतात.
- सूचीबद्ध चर्चेसाठी समर्पित वेळेचा अभाव: विशिष्ट किंवा विशिष्ट सत्रात चर्चेसाठी सूचीबद्ध नसलेल्या बाबींच्या संदर्भात प्रश्न आणि आक्षेप उपस्थित करण्यासाठी पुरेसा वेळ नसल्यामुळे व्यत्यय देखील उद्भवतो.
- शिस्तभंगाच्या अधिकारांचा दुर्मिळ उपाय : व्यत्यय प्रभावीपणे का रोखला जात नाही याचे आणखी एक पद्धतशीर कारण लोकसभेचे अध्यक्ष आणि राज्यसभेचे अध्यक्ष यांनी शिस्तभंगाच्या अधिकारांचा अवलंब करणे हे आहे.
 - परिणामी, अव्यवस्थित वर्तनात गुंतलेल्या बहुतेक सदस्यांना अशा वर्तनात गुंतण्यापासून रोखले जात नाही किंवा रोखले जात नाही.
- इतर कारणे : २००१ मध्ये संसदेच्या मध्यवर्ती सभागृहात विधिमंडळात शिस्त आणि शिष्टाचार या विषयांवर चर्चा करण्यासाठी एक परिषद आयोजित करण्यात आली होती. खासदारांनी केलेल्या अव्यवस्थित वर्तणुकीमागील चार कारणे ओळखली गेली.
 - खासदारांच्या तक्रारी प्रसारित करण्यासाठी अपुरा वेळ असल्यामुळे खासदारांमध्ये असंतोष.
 - सरकारची प्रतिसाद न देणारी वृत्ती आणि कोषागार बाकांची सूडबुद्धीची मुद्रा.
 - राजकीय पक्ष संसदीय नियमांचे पालन करत नाहीत आणि आपल्या सदस्यांना शिस्त लावत नाहीत.
 - विधिमंडळाच्या नियमांनुसार खासदारांना आडकाठी केल्याबद्दल त्वरित कारवाई न करणे.
- पक्षीय राजकारण : जेव्हा एखादा वादग्रस्त मुद्दा उद्भवतो, तेव्हा सरकार त्यावर चर्चा करण्याचे काम करते, ज्यामुळे विरोधी पक्षांच्या खासदारांनी वर्तणुकीच्या नियमांचे उल्लंघन केले आणि संसदेच्या कामकाजात व्यत्यय आणला.
 - नियम मोडताना त्यांना त्यांच्या पक्षांचा पाठिंबा असल्याने सभागृहाकडून निलंबनाचा धोका त्यांना रोखत नाही.

मुद्दे

- घटनात्मक अधिकाराचे उल्लंघन : प्रश्न विचारण्याचा अधिकार भारतीय घटनेच्या कलम ७५ मधून मिळतो ज्यात असे म्हटले आहे की मंत्री परिषद एकत्रितपणे देशातील जनतेच्या आणि सामान्य लोकांच्या सभागृहाला जबाबदार असेल.
 - अशा प्रकारे, प्रश्नोत्तराचा तास आणि शून्य तास कमी केल्याने कार्यकारी अधिका-यावरील संसदीय देखरेखीच्या तत्वाला धक्का बसतो.
- प्रातिनिधिक लोकशाहीला अडथळा : संसदीय चर्चा ही प्रातिनिधिक प्रकारच्या लोकशाहीचे प्रकटीकरण आहे, या अर्थाने जनतेचे प्रतिनिधित्व थेट शासनाच्या बाबींवर सरकारला प्रश्न विचारते.

उपचारात्मक मार्ग

- आचारसंहिता : संसदेतील अव्यवस्था रोखण्यासाठी खासदार आणि आमदारांसाठी आचारसंहितेची कडक अंमलबजावणी करण्याची गरज आहे.
 - या कल्पना नवीन नाहीत. उदाहरणार्थ, लोकसभेची १९५२ पासून आपल्या खासदारांसाठी साधी आचारसंहिता आहे. निषेधाच्या नवीन प्रकारांमुळे १९८९ मध्ये हे नियम अध्यावत झाले.
 - लोकसभा अध्यक्षांनी अशा संहितांचे पालन न करणा-या खासदारांना निलंबित करावे आणि सभागृहांच्या कामकाजात अडथळा आणला पाहिजे.
- कामाच्या दिवसांची वाढती संख्या : २००१ च्या परिषदेद्वारे शिफारस करण्यात आली आहे, संसदेच्या कामकाजाच्या दिवसांत वाढ झाली पाहिजे. संसदेची दरवर्षी ११० दिवस आणि राज्य विधानसभांची ९० दिवस बैठक व्हावी, असा ठराव त्यात करण्यात आला.
 - युनायटेड किंग्डम मध्ये, जिथे संसदेची वर्षातून १०० दिवसांपेक्षा जास्त बैठक होते, विरोधी पक्षांना २० दिवस मिळतात ज्यावर ते संसदेत चर्चेचा अजेंडा ठरवतात. कॅनडामध्येही विरोधी पक्ष दिवसांची अशीच संकल्पना आहे.

- **लोकशाही सहभाग :** संसदेतील सर्व अडथळे प्रति-उत्पादक नसतात. अशा प्रकारे, त्या वेळचे सरकार अधिक लोकशाही वादी असणे आणि विरोधकांना त्यांच्या कल्पना मुक्त पणे ठेवण्याची परवानगी देणे आवश्यक आहे.
- **वैयक्तिक क्षमतेतील प्रस्ताव:**
 - 2019 मध्ये, राज्यसभेच्या उपअध्यक्षांनी संसद आणि राज्य विधिमंडळातील व्यत्ययांवर लक्ष ठेवण्यासाठी 'संसद व्यत्यय निर्देशांक' विकसित करण्याची कल्पना मांडली.
 - लोकसभेत काही सदस्यांनी व्यत्यय आणणार् या आणि सभागृहाच्या विहिरीकडे धाव घेणा-या सदस्यांना स्वयंचलित निलंबनाचा प्रस्ताव मांडला.
 - परंतु प्रस्ताव अजूनही नवजात अवस्थेत आहेत.
- **उत्पादकता मीटर :** सत्राची एकूण उत्पादकता देखील साप्ताहिक आधारावर अभ्यासआणि जनतेपर्यंत पोहोचवली जाऊ शकते.
 - यासाठी एक "उत्पादकता मीटर" तयार केले जाऊ शकते जे व्यत्यय आणि स्थगनावर वाया गेलेल्या तासांची संख्या विचारात घेईल आणि संसदेच्या दोन्ही सभागृहांच्या दैनंदिन कामकाजाच्या उत्पादकतेवर लक्ष ठेवेल.

निष्कर्ष

लोकशाहीला प्रोत्साहन आणि टिकाऊ असलेल्या वादविवादाद्वारे न्याय दिला जातो. संसदेचे अधिक बळकटीकरण हा त्याच्या कामकाजात व्यत्यय येऊ नये म्हणून उपाय आहे. महत्वाच्या राष्ट्रीय मुद्द्यांवर विचारविनिमय करण्यासाठी मंच म्हणून त्याची भूमिका अधिक गहिरे झाली पाहिजे.